

Journalistikens Andra

Invandrare och flyktingar i nyheterna

YLVA BRUNE

Journalistik som handlar om invandrar- och flyktingfrågor, kritiserar ibland för att bidra till en polarisering mellan majoritet och minoriteter och för att utgå från och befästa ett seende, som kan sammanfattas i motsatsparet ”Vi och Dem”.

I den här artikeln vill jag pröva om tankegångar kring västvärldens representationer av de Andra – koloniserade, förtryckta eller fiender, i det som idag kallas Tredje världen – går att tillämpa på denna journalistik. Är de kontraster och konflikter som journalistiken gestaltar sådana, att man kan tala om en konstruktion av ett Vi i motsats till ett Dem?

Vilken syn på Sverige och svenskar kommer till uttryck i de nyheter som handlar om invandrar- och flyktingfrågor? Och – förstås – vilken syn på invandrare och flyktingar? Vilka ämnen och situationer får uppmärksamhet? Vilka egenskaper och handlingar tilldelas svenska respektive invandrade aktörer? Och vem definierar problemen? Ur vems eller vilkas perspektiv skrivs nyhetshistorierna?

Konstruktionen av ”den Andra”

Teorier om representationen av den Andra har sitt ursprung i ett psykoanalytiskt tänkande kring identitetsutveckling, som också används i förenklad form för att beskriva kulturell och social identitetsbildning och för att analysera en androcentrisk bild av kvinnan. Grundläggande i resonemanget är, att vår identitet blir synlig först när den avgränsas i förhållande till något annat, som är skilt från oss. De drag vi tillmäter detta andra – och oss själva – är i viss mån konstruerade, men särskiljandet är i sig en normal och ”oskyldig” verksamhet, öppen för revideringar.

Det är emellertid inte ovanligt att vi väljer ut och överdriver skillnader på ett sådant sätt, att den andra får hållbara drag hos oss själva eller i vår kultur, som vi inte riktigt vill kännas vid. På detta sätt skapar vi motsatspar som manligt – kvinnligt med alla dess underavdelningar, Öst och Väst, modern – primitiv (eller underutvecklad) och *kanske* svensk – invandrare¹.

Men de egenskaper och förmågor som påförs de andra är inte bara de som inger olust och rädsla, utan också sådana

som lockar och fascinerar; egenskaper som vi anser oss sakna, men skulle vilja ha, om våra livsvillkor var mer generösa.

Den mest övergripande skillnaden mellan oss och dem är, trots dessa stråk av längtan och fascination, vår överlägsenhet och de andras underlägsenhet. Upplevelsen av överlägsenhet grundas i att olikheten mellan oss och dem, i den mån den uppfattas, ses inom våra referensramar. Vi ser att de saknar något som vi har, men vi uppfattar inte komplexiteten i det, som de i stället har och är (Hall, 1992).

Nyhetsbilder våren 1993

När jag nu diskuterar nyhetsjournalistik i invandrar- och flyktingfrågor utifrån dessa tankegångar är det texterna som står i fokus. Textens kontext är andra nyhetsbilder inom området.

Det material som jag främst skall utgå från publicerades från mitten av februari till och med april 1993. Det innehåller i stort sett alla nyheter inom ämnesområdet i storstädernas morgontidningar samt i rikstäckande nyhetsprogram i etermedierna – tillsammans drygt ettusen artiklar och nyhetsinslag. Jag har också översiktligt gått igenom pressklipp och nyhetssändningar i lokala medier från en vecka i februari 1993, sammanlagt 634 artiklar och nyhetsinslag². I vissa avseenden har jag möjlighet att jämföra journalistiken i invandrar- och flyktingfrågor från våren 1993 med journalistiken inom samma ämnesområden åren 1985 – 1988 (Brune, 1990).

Under vårmånaderna 1993 ger inte nyheterna en känsla av att det händer någonting speciellt dramatiskt i Sverige som invandringsland. Nyhetsutbudet under perioden har i stor utsträckning präglats av rutinrapportering.

De albaner från Kosovo som kom under 1992 har börjat utvisas, samtidigt som det pågår en invandring av bosniska flyktingar, som inte kommer att skickas tillbaka, i varje fall inte så länge kriget pågår. En politisk debatt om flyktingpolitiken speglas bara i nyheterna vid ett par enstaka tillfällen under perioden.

Däremot förekommer en hel del debatt om administrationen av flyktingmottagandet, där invandrarverket ställs till svars för bristande ekonomiskt tänkande.

I rubrikerna kan man få en tillspetsad översikt av vilka nyhetsvärda verksamheter svenska respektive invandrade aktörer ägnat sig åt våren 1993.

JMG, Göteborgs universitet, Sprängkullsgatan 21, S-411 23 Göteborg

Svenska aktörer:

Ordnar bostäder, agerar mot missbruk av socialhjälp, driver förläggningar, vräker asylsökande, hjälper invandrare, vädjar för kompis, gömmer barnfamilj, utvisar, häktar, vill strama upp asylregler, hivtestar, kritiserar invandrarverket, slår larm om invandrades arbetslöshet, förbereder sig för flyktinginvasion, ger exklusiv intervju, låter sjuk, utvisad flicka återvända, dömer människosmugglare till fängelse, kartlägger asylsökande med falska identiteter, mal torterad syrier i byråkratikvarn, vill ha färre flyktingar, blir lurade, anlägger mordbrand på flyktingförläggning.

Invandrade aktörer:

Skär upp sina handleder, hotar bränna sig till döds, missbrukar flyktingbidrag, hungerstrejkar, berättar om det fruktansvärda lidandet, sörjer, hoppas få stanna, lyckas anpassa sig, fuskar, snattar, mördar, dominerar knarkhandeln, har sex med olika kvinnor, äter svan?, luras, begår hälften av alla våldtäkter, blir utvisade, får skydd, får hjälp, får utbildning, blir vräkt, blir mobbade, blir hivtestade, är misstänkta, blir häktade, får fängelse, mals i byråkratikvarn.

Vilka ämnen och situationer får uppmärksamhet?

För att få en översikt över hur olika teman med anknytning till invandrar- och flyktingfrågor uppmärksammades i nyheterna våren 1993, delade jag in materialet i sex kategorier. Indelningen kunde i de flesta fall göras med ledning av endast artikelns eller nyhetsinslagets rubrik³ (tabell 1).

Nyheter med anknytning till flyktinginvandringen och flyktingarnas första tid i Sverige är vanligast i alla medietyper och svarar för två tredjedelar av hela utbudet under perioden.

Olika medietyper skiljer sig dock något åt vad gäller bevakningen av flyktingfrågor. Jag har delat in det flyktingrelaterade materialet i tre olika kategorier; för det första nyheter som handlar om flyktinginvandring, asyllagstiftning och flyktingpolitik; för det andra nyheter som handlar om det praktiska mottagandet av flyktingar och asylsökande som redan befinner sig i landet. Den tredje kategorin flyktingrelaterade nyheter utgörs av dem som fokuserar utvisningshot mot enskilda personer.

Det säger sig självt att en artikel som klassificerats som "utvisningshot" också kan innehålla en diskussion om svensk flyktingpolitik eller att en nyhet som hamnat i kategorin "flyktingmottagande" också kan beröra en grupp asylsökandes ovissa väntan på uppehållstillstånd. Indelningen fångar likväl upp ett slags journalistisk bodelning mellan tre flyktingrelaterade bevakningsområden. Varje kategori har sina egna typiska källor, typiska problemformuleringar och typiska format eller genrer.

Kvällspressen, TT och nyheterna i TV har utvisningshot mot enskilda personer som största bevakningsområde, medan morgontidningarna oftare fokuserar frågor som rör administration, ekonomi och planering i samband med kommunernas och invandrarverkets flyktingmottagande. Dagens Eko har störst andel material om flyktinginvandringen och politiken kring den.

I de lokala medierna är det lokala flyktingmottagandet största ämnesområde. Artiklar om utvisningshot mot enskilda står för en fjärdedel av de lokala mediernas utbud, medan var tionde artikel tar upp frågor kring invandringen och svensk flyktingpolitik.

Tabell 2. Ämnesområden i rubrikerna i lokala medier 17/2 – 24/2 1993 (procent)

Flykting-/invandringspolitik	9
Flyktingmottagande	28
Utvisningar	24
Integration	10
Rasism	3
Brott	26
Totalt	100
<hr/>	
Antal rubriker	634

Mediernas uppmärksamhet på invandrar- och flyktingfrågor kretsar alltså till övervägande del kring eventuellt kommande eller nykomna flyktingar och politik och administration i förhållande till dem. Denna inriktning karakteriserade också nyhetsutbudet under senare hälften av åttiotalet (Brune, 1990).

Tabell 1. Ämnesområden i rubrikerna i storstads- och/eller rikstäckande medier 17/2 – 30/4 1993 (procent)

	Morgontidningar	Kvällspress	TT	TV-nyheter	Dagens Eko	Övriga	Totalt
Flykting-/invandringspolitik	18	11	22	20	38	23	19
Flyktingmottagning	26	15	17	17	16	26	22
Utvisningar	16	36	26	39	24	15	22
Integration	15	8	9	2	4	15	12
Rasism	8	7	5	10	5	8	7
Brott	17	23	21	12	13	13	18
Totalt	100	100	100	100	100	100	100
<hr/>							
Antal rubriker	567	187	126	41	55	78	1 054

Material om invandrarers liv och villkor i Sverige efter den första fasen av ankomst, förläggningssvistelse och mottagning i en kommun, intar en mera blygsam plats. Jag har buntat ihop artiklar om förortsliv, hemspråk, arbetsliv, religion, kultur, samlevnad, könsroller, diskriminering, återvändande samt personporträtt till en enda kategori med beteckningen ”Integration”.

Rasism och främlingsfientlighet är också en del av invandrarers livsvillkor i ett längre perspektiv. Nyheter om rasistiska och främlingsfientliga yttringar förekom emellertid sparsamt i medierna våren 1993; de artiklar som knyter an till detta tema handlar oftast om olika åtgärder och initiativ mot rasism. Det är möjligt att nyhetsvärderingen i förhållande till rasistiska yttringar har förändrats i jämförelse med andra hälften av åttiotalet. Jag har intrycket att händelser som kunde rubriceras som rasism och främlingsfientlighet då bevakades intensivt i medierna, i samband med att flyktingmottagandet spreds till en lång rad nya kommuner i landet (Brune, 1990). Det finns ingen anledning att anta att rasistiska och främlingsfientliga yttringar skulle ha blivit mera sällsynta 1993, men det kan alltså vara så att de av olika anledningar uppmärksammas mindre i medierna.

Däremot verkar det som mediernas uppmärksamhet på invandrarers brottslighet har ökat, jämfört med tidigare. I början av åttiotalet utgjorde nyheter där invandrare utpekades som kriminella en mycket liten del av utbudet (Hedman, 1985). Samma sak gällde under åren 1985 – 1988 (Brune, 1990). Visserligen förekom då en hel del artiklar om ”människosmuggling” i samband med att polisen gav sin bild av flyktinginvandringen, men det är mitt bestämda intryck att rapportering om annan brottslighet med invandraranknytning var mycket ovanlig.

Nyheter om brottslighet utgör våren 1993 nära en femtedel av hela nyhetsutbudet i invandrar- och flyktingfrågor i storstads- och rikstäckande nyhetsmedier, vilket kan uppfattas som tecken på att ett tredebrott har ägt rum i bevakningen. I kvällspressen och i de lokala medierna är brott det näst största ämnesområdet (23 respektive 26 procent av utbudet), när man tar upp frågor med anknytning till invandrare och flyktingar.

Vilket slags berättelse och vems diskurs?

Hur är de journalistiska texterna i invandrar- och flyktingfrågor konstruerade? Från vilka källor hämtar de sitt vetande? Vilka drag i verkligheten ses som nyhetsvärda? Vilka konflikter gestaltar de?

Jag skall diskutera ett par olika genrer av journalistiska texter inom ämnesområdet från två aspekter, som kan sammanfattas i begreppen berättelse och diskurs.

I de diskurser som kommer till uttryck i nyhetstexterna förmedlas samhällsreligiosa, ideologiska och politiska tolkningar. Diskurs betyder, i min användning av ordet, utsagor inom ett system av kunskaper och därmed förknippad praxis⁴. Att försöka bestämma vilken diskurs som präglar nyhetstexten handlar om att undersöka hur textens perspektiv och terminologi konstruerar ämnet och att försöka hänföra textens ”sätt att se” till ett bestämt verksamhetsområde.

Journalistik återskapar diskurser hämtade från olika verksamhetsområden i samhället och gör samtidigt någonting med dem. De infogas i en journalistisk story, som även när den bara är en notis eller ett referat, i allmänhet innehåller några av de drag som karakteriserar en berättelse. Ibland utgör den utomjournalistiska diskursen själva ramverket för nyhetstexten, men det finns också texter där journalistiken själv tycks bestämma problemformulering/lösning.

Nyhetsjournalistik tar ofta, liksom den klassiska berättelsen, sin utgångspunkt i en rubbad eller hotad jämvikt. Den kretsar mer eller mindre uttalat kring en motsättning, på ett sådant sätt att gestaltningen av händelseförlopp och karaktärer begränsas av en trohet mot denna grundkonflikt. Den arbetar med en symbolik, som understryker historiens konflikt och karaktärer, samtidigt som symbolerna vid första påseendet framstår som en i förbigående registrerad verklighet.

Ofta måste dock den enskilda artikeln eller nyhetsinslaget ses i en kontext av tidigare och senare historier på samma tema, för att det skall vara möjligt att uppfatta hur berättelsen är mönstrad.

Det mönster som berättelsen lägger över personer, utsagor och skeenden, gör det möjligt för journalistiken att kora skurkar och hjältar, att naturliggöra vissa diskurser och misstänkliggöra andra, utan att journalisten själv uttalar en enda åsikt eller i något annat avseende brister i objektivitet.

Diskurserna går att härleda till ett visst perspektiv och till ett visst verksamhetsområde i samhället. Men varifrån kommer berättelsernas sätt att mönstra verkligheten? Vem vet – folklivsforskare, litteraturhistoriker och psykoanalytiker kanske? Gemensamt för berättelsen och diskursen är emellertid att de håller samman och begripliggör information, vilket bland annat innebär att de strängt begränsar vad som är möjligt att uttala eller gestalta inom respektive berättelse eller diskurs.

”De hjälper invandrare”

En stor del av de aktörer som uppträder i journalistiken kring invandrar- och flyktingfrågor är företrädare för den offentliga sektorn; de är anställda i kommuner, hos invandrarverket, inom polis och rättsväsende. Diskurser som utgår från dessa verksamhetsfält slår också igenom i stora delar av nyhetsbevakningen av invandrar- och flyktingfrågorna.

Flyktingarnas första tid i landet bevakas i första hand i en rutinmässig kommunreporterrapportering. Nyheterna handlar om kommunala beslut, om förläggningars start eller upphörande, om vilka antal flyktingar som skall komma, om kostnader, bostäder, planerade aktiviteter, samt om olika åtgärder i förhållande till konflikter och bråk på och kring förläggningarna. Flyktingarna själva uppträder i allmänhet endast som omtalade. Kommunernas flyktingmottagande beskrivs av socialchefen eller chefen för invandrarbyrån, situationen på flyktingförläggningen av förläggningsschefen, arbetslivsmöjligheterna av arbetsförmedlare.

I nyheterna våren 1993 framstår flyktingmottagandet som ett otacksamt göra; källorna framhäver sina avsikter att ordna och hjälpa, men resurserna är små. I några reportage koras vardagens svenska hjältar och hjältinnor och infogas i berättelse

telser som ”De hjälper invandrare” (Göteborgs-Posten den 17 februari). Engagerade tjänstemän levererar glättiga budskap mot en fond av resignation: ”Ibland känns vårt jobb väldigt tungt. Men man lär sig att glädja sig åt små framsteg” och ”ibland kan det vara tröstlöst för oss att försöka hitta ett hopp för Mustafa, 56 år.” (Ibid.)

Diskursen om ”asylsökande” kretsar kring kontroll

Nyheter kring flyktingrörelserna, de asylsökandes ankomst till landet och flyktingpolitiken kretsar kring kontroll.

Straffen för människosmuggling skall skärpas, asylsökande med falska identiteter skall kartläggas, moderaterna kräver kollektiva avvisningar av asylsökande, myndigheterna förbereder sig för flyktinginvasion, det skall bli svårare att överklaga utvisningsbeslut, det kostade fyra miljarder att vänta med visumtvång för kosovoalbaner, allt fler asylsökande förs till häkten.

De handlar också om åtgärder för att förhindra att flyktingar når den svenska gränsen och om kontrollen av dem som redan kommit så långt. Uppgifter om verkliga och beräknade antal asylsökande återkommer som ett slags börsnoteringar.

Färre flyktingar än väntat kommer till Sverige och allt fler får avslag på sin asylansökan, berättar Dagens Eko den 15 mars.

I regeringens budgetproposition hade man räknat med 39 000 kommunplatser för flyktingar kommande budgetår. Ny statistik över avslagna och beviljade uppehållstillstånd visar att den verkliga flyktinginvandringen ligger mycket lägre. /.../ För kommunerna är nedgången i flyktingtillströmningen en besvikelse.

”Flyktingströmmen till Ystad ökar” berättar en notis i *Skånska Dagbladet* den 24 mars. Det handlar om att bosnier från det tidigare Jugoslavien, 3 056 personer, har anlant på tre veckor. Den intervjuade kriminalkommisariern förklarar att dessa bosnier har haft pengar, vilket utnyttjats av ungerska bussbolag, som mot betalning skjutsat dem till Swinoujcie. Några problem för myndigheten innebär inte bosniernas ankomst:

– Vi klarar av såväl visiteringen som utplaceringen med den arbetskraft vi har i vår organisation.

”Flyktingström ökar kraftigt” hävdar *Sydsvenska Dagbladet* den 15 april.

Antalet asylsökande från kriget i det forna Jugoslavien ökar kraftigt. I mars kom 5 600 flyktingar till Sverige – nästan dubbelt så många som månaderna innan. Nu tvingas invandrarverket öppna nya förläggningar. /.../ Varför asylströmmen till Sverige åter tagit fart vet man inte på invandrarverket. En möjlighet är att striderna i vissa områden av Bosnien blivit intensivare, en annan att flyktingarna fått ökade möjligheter att lämna det forna Jugoslavien och en tredje att de bussbolag som tidigare körde albaner från den serbiska provinsen Kosovo nu börjat transportera bosnier i stället.

Hur många asylsökande har kommit, hur har de rest hit, vad har de betalat för resan och vilka problem för myndigheterna innebär deras ankomst?

Detta är standarduppläggningsen i notiser och telegram, som beskriver flyktinginvandringen till Sverige. När det gäller flyktingar från länder utanför Europa, tar artiklarna också upp deras brist på giltiga resehandlingar. ”Människosmugglarnas cyniska hantering” kommenteras och att ”grova pengar tjänas”.

Den diskurs som 1993 präglar nyhetsrapporteringen kring flyktingarnas ankomst till landet utgår från polisens verksamhetsområde. Den karakteriseras av just fokuseringen på olika slags kontroll av flyktingarna och deras flyktvägar. Perspektivet introducerades i svenska medier i samband med att flyktingar från Mellanöstern började söka sig till Västeuropa vid mitten av åttiotalet⁵. Likartade perspektiv och formuleringar i medierna uppmärksammas i forskning från andra västeuropeiska länder (Brosius & Esser, 1995; Van Dijk, 1991, 1993).

Även om detta sätt att uppfatta och beskriva flyktinginvandringen har sitt ursprung inom polisens verksamhetsfält, så tycks det i nyhetsförmedlingen 1993 vara etablerat även bland politiker och journalister. Andra tänkbara diskurser kring flykt och ankomst lyser i stort sett med sin frånvaro.

De människor på flykt som söker sig till Sveriges gränser benämns asylström, flyktingtillströmning, flyktingtrafik och flyktinginvasion. ”Utom kontroll” sägs ibland dessa ”strömmar” vara, men nyheterna ger framför allt en bild av de kontrollerande myndigheternas verksamhet och vetande. Vi får uppgifter om antalet kurder från Irak, som i Minsk väntar på ”transport” till Sverige, antalet personer som under fjolåret sökte asyl två gånger, uppgifter om vad olika resor till Sverige kostat, antalet avvisade personer som det inte gått att verkställa utvisning av och exakta kostnader för misslyckade försök att returnera utvisade personer.

Beteckningar som ”människosmuggling” och ”illegala flyktingar”, som har oklar eller ingen juridisk betydelse, används med den självklarhet som en utbredd praxis ger.

Den hotfulla hopen

I förhållande till flyktinginvandringen från det tidigare Jugoslavien intar nyheterna ett distanserat förhållningssätt. Riksmedierna rapporterar knapphändigt att kosovoalbaner skickas tillbaka i stora antal. I lokala medier finns emellertid ett par reportage om familjer som bott länge på trakten och som utvisas våren 1993.

Bosniernas ankomst rapporteras utan engagemang. Men så småningom publiceras reportage och intervjuer med bosniska flyktingar där de ”berättar om det fruktansvärda lidandet” och om ”kriget, våldtakterna och tortyren”. Bosnierna i Sverige framträder inom ramarna för de berättelser om kriget i före detta Jugoslavien, som utrikesrapporteringen har etablerat.

Nyhetshistorierna om en annan – befarad – invandring uppväcker däremot en känsla av kuslighet.

Ett TT-telegram från den 16 februari 1993, som införs i en rad tidningar, beskriver hur ”ministrar från 35 europeiska länder” samlats för att

diskutera hur strömmen västerut av illegala invandrare ska hejdas. Sveriges kultur- och invandrarminister Birgit Friggebo (fp) kontaktade under dagen ryska och baltiska politiker för att erbjuda hjälp.

– De har behov av mycket enklare saker än fartyg, exempelvis utrustning för att upptäcka falska handlingar, kameror som kan genomlysas pass och reglementen för gränskontrollen, sade hon till TT. /.../

Det vetande som tas för givet i detta telegram förmedlades i medierapporteringen under 1992, när sammanlagt 600 flyktingar, främst irakiska kurder i olika omgångar anlände till bland annat Gotland och Fårö och sökte asyl, ibland i medtaget tillstånd. Uppmärksamheten inriktades då på att de båtar de kom i var i dåligt skick och att det handlade om ”organiserade resor”. Källor, ofta inte namngivna, inom polisen uttalade farhågor för en flyktinginvasion över Östersjön, organiserad av ”människosmugglarna” och/eller ”den ryska maffian”. Dessa farhågor kom att styra inriktningen på rubriker och nyhetstexter (Leiwik Knowles m fl., 1995).

Telegrammet om ministermötet fortsätter:

Ländernas representanter har till den svenska ministern beklagat flyktingtrafiken i deras länder, eftersom den hotar ländernas rykte i världssamfundet.

Länderna på mötet ska ta ställning till ett dokument som anger riktlinjerna för samarbetet. /.../

– Det handlar mycket om att utbyta information om nya smugglingsvägar, nya smugglare och nya bidragsförfalskningar, sade Friggebo.

I sitt anförande betonade hon vikten av att Genèvekonventionen skyddas, så att länderna kan ta emot de flyktingar som verkligen behöver skydd.

– Den här typen av kriminell verksamhet hotar våra möjligheter att ge skydd åt dem som behöver det, sade hon.

Strömmen av flyktingar och illegala invandrare har utlöst främlingsfientlighet och våld i ett flertal länder, i synnerhet i Tyskland. (Ibid.)

Detta är en väl sammanhållen diskurs, som samtidigt är enkel att utmana för den som inte godtar utgångspunkten – att det är eller bör vara kriminellt att hjälpa flyktingar att ta sig till Väst-europa. I en oppositionell läsning framstår det som ett mysterium varför Sveriges möjligheter att hjälpa flyktingar äventyras, om det kommer hit flyktingar, som inte är hjälpta hit av oss.

Att det är ”strömmen av flyktingar och illegala invandrare” som ”utlöser främlingsfientlighet och våld” har ifrågasatts bland annat i en tysk undersökning om medieeffekter (Brosius & Esser, 1995). Författarna hävdar att det snarare är nyhetsförmedlingens metaforer, där flyktinginvandringen ses som en ”invasion” eller ”ström” av ”illegala invandrare”, som har skapat ett åsiktsklimat, där främlingsfientliga handlingar legitimeras som ett nödvändigt självförsvar.

I svenska nyhetsmedier våren 1993 syns emellertid inga ifrågasättanden av den dominerande diskursen. Dagens Eko har ett kort inlägg där man visserligen berättar att

de flesta flyktingar som med båt kom till Gotland i vintras ser nu ut att få stanna i Sverige. (Dagens Eko den 27 april.)

De är alltså flyktingar i lagens mening. Men detta är inte poängen i inslaget, utan det är ”människosmugglingen” som står i fokus.

Mycket snabbt bredde det ut sig ett samförstånd om att försöka sätta stopp för skräckresorna över Östersjön. (Ibid.)

Men ”försöken att smugla flyktingar över Östersjön” fortsätter.

Han kallas allmänt Mohamed Polacken eftersom han tidigare varit verksam i Polen. I mitten av 80-talet kom han till Sverige, där han sedan dess haft uppehållstillstånd. Numera bor han i Vitrysslands huvudstad Minsk, varifrån han leder den organisation som av allt att döma ligger bakom försöken att transportera flyktingar över Östersjön till Sverige.

Sverige har inget utlämningsavtal med Vitryssland och så länge de vitryska myndigheterna inte ingriper behöver han inte oroas sig. Enligt uppgifter till Ekot finns bland hans medhjälpare flera andra personer med irakisk härkomst, sannolikt kurder, som tidigare också varit bosatta i Sverige. /.../ Enligt samstämmiga uppgifter väntar nu i den vitryska huvudstaden upp till 500 kurder på att deras transporter till Skandinavien eller Tyskland skall organiseras. (Ibid.)

Det är mycket ”av allt att döma” och ”enligt uppgifter” i detta ekoinslag. Behovet av källkritik kan ha bortfallit, just för att berättelsen lutar sig mot ett etablerat sätt att se och beskriva flyktingrörelserna.

I den mån flyktingarna själva beskrivs i denna journalistik är det med utgångspunkt i den exploatering och det lidande som ”människosmugglarna” utsätter dem för. Deras övriga erfarenheter och eventuella behov av en fristad lämnas därhän. I en artikel i *Göteborgs-Posten* den 11 april gör emellertid journalisten ett försök att karakterisera de flyktingar som väntar i Moskva och ”drömmer om att ta sig till Skandinavien”.

Jag har ansträngt mig för att komma på hur flyktingarna bär sig åt för att betala för sig i Moskva. Om de har råd med en så lång resa och kan betala maffian och dessutom dessutom hyra en lägenhet i Moskva /.../ så måste de vara rika och ha levt som kungar i sina hemländer.

– Du pratar om maffian, som ”hjälpes stackars fattiga invandrare”, sade en arg medelålders narkotikapolis, som ville vara anonym.

– Invandrarna är maffiafolk själva. De förtjänar sitt uppehälle i Moskva genom att långa knark och skicka ut sina kvinnor att gå på gatan. En del drar sig inte för rån. Och ni journalister skriver om de här människorna som offer.

I de diskuterade artiklarna om flyktinginvandringen och flyktingpolitiken förekommer flyktingarna som kollektiv; som tillströmning, antal, kostnad, invasion och hot. De svenska myndigheter som på olika sätt är involverade i historierna – invandrarverket, regeringen, utlänningspolisen – är bortom gott och ont. De utför ett nödvändigt arbete; visitering, utpla-

cering, utredning, avvisning, kartläggning, förvarstaggande, utvisning. De håller ordning och kontroll. Men ordningen är utsatt för ett permanent hot. Dels utifrån – länder utanför Sverige har inte uppnått samma effektivitet i gränskontroll och ”flyktingsmugglarna” tycks ständigt hitta nya vägar. Dels inifrån – asylsökande kommer med falska identiteter och tusentals går under jorden och undandrar sig utvisning.

De Andra existerar i dessa berättelser som ett slags hop⁶; en påträngande och hotfull fond, mot vilken de svenska aktörernas kontrollåtgärder framstår som nödvändiga men ibland otillräckliga.

De perspektiv som organisationer som FN:s flyktingkommisariat, Röda Korset och olika lokala frivilligorganisationer står för – där flyktens ofrivillighet och flyktingarnas rätt till en fristad poängteras och där flyktinginvandringen till Sverige beskrivs som en rännil globalt sett – blir knappast alls företrädda i nyhetsbevakningen. I dessa – våren 1993 undanskynda – perspektiv framstår det som en självklar och oavvislig plikt att hjälpa flyktingar. Ibland av rent humanitära skäl; ibland som en det rika landets förpliktelse gentemot fattiga bröder och systrar; ibland som kompensation för tidigare försyndelser, i de fall kolonialism och imperialism ses som grundläggande orsaker till den ofred som nödvändiggjort flykten.

Att dessa perspektiv i stort sett är försmådda i nyhetsbevakningen våren 1993, innebär bland annat att nyheterna bara i något undantagsfall diskuterar flyktingarnas rättssäkerhet i förhållande till de olika kontrollåtgärder som föreslås eller genomförs. Flyktingarnas bakgrund och eventuella behov av en fristad berörs inte heller i denna genre.

Frånvarande är också ett möjligt individperspektiv. Medierna korade motståndets eller flyktens hjältar bland dem som lämnade Ungern 1956, Grekland 1967, Tjeckoslovakien 1968, Chile 1974, Polen 1969 och 1982 och åren igenom bland dem, som lämnade det tidigare Sovjet. 1993 års flyktingar anländer avindividualiserade, utan annan historia än den att de söker sig till ett rikt land med obskyra medel.

I artiklar om utvisningshot mot enskilda däremot – som är en helt annan journalistisk genre – framträder den enskilda människans bakgrund och behov och i utrikesrapporteringen blir åtminstone bosniernas situation i hemlandet belyst.

Journalistiken tycks under denna period hålla motstridiga perspektiv på flyktinginvandringen och flyktingpolitiken segrerade till olika genrer. I ett par kvällstidningsreportage porträtteras svenskar som visar ett ovanligt engagemang för flyktingarnas sak; två präster som, oberoende av varandra, hjälpt flyktingar över gränsen på illegalt sätt, samt människor som gömmer utvisningshotade flyktingar. Engagemanget framstår som både berättigat och hjältemodigt i dessa artiklar, men de synsätt och åsikter som de porträtterade personerna företräder, influerar inte frågeställningarna i den rutinmässiga nyhetsbevakningen kring flyktinginvandringen och flyktingpolitiken.

När den Andra ser oss i ögonen

I den stora genre artiklar och nyhetsinslag som handlar om utvisningshot mot enskilda uppträder den asylsökande som en

person att sympatisera med, kanske till och med att identifiera sig med. Artiklar och nyhetsinslag är bildsatta med en människa, som ser oss i ögonen. Det är också gott om kramar på dessa bilder. Mammor, lärarinnor, klasskompisar, lagkamrater, präster och andra hjälpare kramar alla den utvisningshotade.

De utvisningshotade personer som vi möter i pressen och i TV:s nyhetsprogram våren 1993 är i första hand lilla Anca, 7 år, lilla Hicret, 5 år, lilla Katja, 6 år, lilla Danila 13 år, lilla Jessica, 9 år och lille Slatko, 3 år.

Lille Slatko uppmärksammas i alla rikstäckande medier, men för övrigt drivs fallen av ett par, tre olika medier vardera; i allmänhet av en kvällstidning, en lokaltidning och/eller en nyhetsredaktion på TV. *Aftonbladet* och *Expressen* specialiserar sig på olika fall och kan vid en lycklig upplösning rubricera sig själva som räddare. Vuxna utvisningshotade personer får, med några få undantag, inte uppmärksamhet av detta slag.

Journalistiken i denna genre renodlas i kvällspressen till dramer, där den enskilda, lilla, människans öde står i centrum. Texterna utgår inte från någon myndighetsdiskurs; tilltalet är enkelt och vardagsspråkligt, innehållet dramatiskt, känslösamt och identifikationskapande.

Kvällstidningarnas berättelser om utvisningshotade personer, går att analysera i enlighet med den mall, som Propp (1968) fann att folksagor är uppbyggda efter. Historierna innehåller en fast uppsättning roller/karakterer med varsin förutbestämd handlingssfär och skeendet rör sig framåt med obönhörlig, dramatisk logik. Detta innebär inte att denna typ av nyhets historier är mer fiktiva än andra. De är formellt uppbyggda på samma sätt som myter och sagor, men de handlar lika trofast om verkligheten och dess levande aktörer som andra typer av nyhetsjournalistik.

Det sagobetonade i dessa historier är emellertid intressant ur flera aspekter: Som selekterande och strukturerande princip för journalistiken kring det enskilda fallet och som metaforisk gestaltning av motsättningar inom vårt samhälle.

Slutligen ger berättelserna anledning att fundera över vilka slags människoöden, som blir stoff för journalistiska historier – och vilka som inte blir det – under en viss tid i ett visst opinionsklimat.

Offer – hjältar

Mediernas bevakning inträder i allmänhet när utvisningsbeskedet kommer från utlänningsnämnden eller invandrarverket, det vill säga vid den punkt i handlingen, som Propp kallar ”Komplikation”: Skurken skadar eller hotar att skada hjälten och hjälten eller hans familj reagerar på attacken. Retrospektivt beskrivs sedan den ursprungliga situationen och de handlingar som har lett fram till den dramatiska vändpunkten.

En liten flicka vars pappa försvunnit i kriget och vars mamma är psykiskt sjuk har funnit trygghet i vårt land hos sin älskade mormor och morfar. Men myndigheterna beslutar att hon skall utvisas tillsammans med sin mamma. (Hicret i *Aftonbladet* m fl medier.)

En ung man gör goda insatser i A-laget i Degerfors IF. Plötsligt förs han till häkte för att utvisas till sitt hemland Nigeria, där han kan komma att bli politiskt förföljd. Drömmen

om Allsvenskan krossas. (Andy Orkar i *Värmlands Folkblad*, *Nya Wermlands Tidningen* m fl.)

En tysk man har sökt och funnit ett naturnära liv och en blygsam utkomst på den svenska glesbygden. Han fiskar sin egen fisk, hugger sin egen ved och odlar åkerbär. Men invandrarverket beslutar att han skall utvisas till sitt hemland, med hänvisning till att hans inkomster inte räcker att leva på. (Holger Schmidt, "åkerbärsmannen", *Aftonbladet*, TT, m fl.)

En liten flicka med en svår och obotlig sjukdom flyttar med sina föräldrar till Sverige, som är "världsledande" på denna sjukdom och här får hon äntligen diagnos, näringsrik mat och ett värdigt omhändertagande. Men myndigheterna beslutar att hon och hennes familj skall utvisas till Rumänien. (Anca i *Gefle Dagblad*, *Expressen* m fl.)

En döv och hjärnskadad flicka hoppas på en framtid i Sverige, men myndigheterna beslutar att hon och hennes familj skall utvisas till Moldavien, där handikappade barn får stryk och sätts i tvångströja. I sin förtvivlan skickar hon brev och teckningar till sin sagofé, drottning Silvia. (Katja i *Expressen*, *Arbetet* m fl.)

En ung tvåbarnsmor, som följt sitt hjärtas bud och bedragit den äldre man som hon var bortgift med, riskerar att stenas till döds i sitt hemland Iran. Hon har flytt till Sverige, där kvinnans rättigheter är respekterade. Men invandrarverket beslutar att hon skall utvisas. (Molok i *Aftonbladet* och *Dagen*.)

En liten flicka sitter i sin älskade lärarinnas famn. Lärarinnan är systerdotter till Astrid Lindgren. Plötsligt beslutar myndigheterna att hon och hennes familj skall utvisas till Libanon... (Jessica i *Expressen* och *Fagerstaposten*.)

En liten flicka leker med sina klasskamrater i den skånska idyllen. Men invandrarverket beslutar att han skall utvisas. (Danila i *Sydsvenska Dagbladet*, *Skånska Dagbladet* och *Arbetet*.)

En treårig pojke tas om hand på ett barnhem, sedan hans pappa hamnat i fängelse i Sverige och den kvinna som antas vara hans mor, har lämnat honom. Men invandrarverket beslutar att han skall utvisas. (Slatko, riksintressant.)

Alla huvudpersonerna – utom möjligen Holger Schmidt, "åkerbärsmannen" – är vad Propp kallar offer-hjältar (victimized heroes). Det innebär att deras handlingssfär är mycket begränsad – det är skurkens och givarnas och hjälparnas handlingar som för historien framåt.

Berättelserna kretsar kring två olika motsatspar. De handlar om liv och död, där Sverige står för liv, trygghet, lycka, framtid, medan återkomsten till ursprungslandet förknippas med död, kaos, olycka. En avgrund skiljer livet här inne från det där ute.

Och de handlar om motsatsparet kärlek – lag, som gestaltas i den medkänsla och solidaritet som tidningen och den utvisningshotades nära omgivning visar i kontrast till de svenska myndigheternas stelbenta och grymma tillämpning av lagen. Berättelserna handlar alltså – till skillnad från de tidigare diskuterade artiklarna om flyktinginvandringen och flyktingpolitiken – om en motsättning "inom oss" och i vårt samhälle i relation till flyktingar.

Det är emellertid inte så att flyktingpolitiken eller utlänningslagen ifrågasätts på ett principiellt plan. Det är konflik-

ten mellan kärlekens bud och lagens tillämpning i just det enskilda fallet, som utgör dessa artiklars nerv.

Exempel: Lilla Anca och det grymma Sverige

Jag skall exemplifiera med *Expressens* artiklar om Anca, som innehåller en fullbordad historia och därmed en stor del av de narrativa funktioner, som enligt Propp driver berättelsen framåt.

Bevakningen inleds hösten 1992, när Ancas familj första gången får ett utvisningsbeslut och avslutas i april 1993, då hon och hennes familj, efter en tid i Rumänien, slutligen får uppehållstillstånd i Sverige.

Identifikationen och medkänslan med lilla Anca byggs upp kring hennes totala utsatthet och hjälplöshet. I artikel efter artikel beskrivs allt hon inte kan göra; hon kan inte prata, bara stappla några steg, inte äta själv, inte använda sina händer. På bilderna sitter hon ofta i mammans famn, liten och rundkindad. "Medicinsk expertis" citeras, med samma uttalanden gång på gång, på kvällstidningars vis. Anca behöver näringsrik mat och ständig omvårdnad. "Mamma Carmina" och "pappa Dan", som vi blir intima med endast genom dessa epitet, hade hoppats på en framtid för Anca i Sverige, som är "världsledande" på just den ovanliga sjukdom som Anca lider av. Men "dödssjuka Anca Teisanu vädjade förgäves till den svenska humaniteten." (19/2)

I februari verkställs utvisningen, sedan "mamma Carmina" gjort ett självmordsförsök och "pappa Dan" brutit samman. Känslolokallheten från svensk sida framstår som minutiös.

Den dödssjuka lilla flickan fick inte ens behålla sin rullstol. (25/2)

Expressen följer Anca även efter det att hon lämnat landet, vilket sällan förekommer i genren. Ögonvittnesskildringar från det Andra landet riskerar att revidera bilden av att en avgrund skiljer livet härinne från livet – eller snarare döden – därute. Icke så i fallet Anca.

För lilla Anca, 7, fanns inte plats i Sverige.

Invandrarverket kastade brutalt ut den svårt sjuka flickan.

Nu väntar bara döden.

Expressen har besökt Anca i Rumänien, där föräldrarna inte ens kan ge henne den näringsrika kost som är nödvändig för att Anca skall överleva. (25/3)

I nyheter om flyktingpolitik, invandring, kontroll, mottagande och utvisningar är ansvariga myndighetsföreträdare ofta – med ett begreppslån från Barthes – exnominerade; de framträder inte personligen med sina ståndpunkter. Åtgärderna står för sig själva, handlingar beskrivs i passivform, agenterna är "avnamnade". Handlingar och åtgärder framstår därigenom som de enda möjliga, som naturliga och invändningsfria (Fiske, 1987).

I den journalistik som handlar om utvisningar av enskilda och ömmande fall är däremot utpekandet och namngivandet av de ansvariga ett centralt inslag:

Han visade ut dödssjuka Anca.

Det är Björn O Eriksson som har skrivit under utvisningsbeslutet.

– Det är ju så att flickan behöver omvårdnad och proteinrik kost. Det kan hon få lika bra i Rumänien. (26/3)

Den namngivne Björn O Eriksson tilldelas två av Propprototypsagens roller; han både representerar det ondskefulla, cyniska och skurkaktiga och han är den som ser till att Anca skickas iväg.

Hans uttalanden om Ancas behov placeras i en kontext, där vi som Expressenläsare genomskådar hans cynism och okunighet. Vi vet redan att i Rumänien får Anca bara te och äpplen till frukost och att rumänska läkare inte ens känner till namnet på den sjukdom hon lider av. ”Hur kan svenskar vara så grymma?” undrar en rumänsk läkare i rubriken på tidningens förstasida den 26 april.

Tidningens nästa steg är att skaffa fram etablissemangets politiska och moraliska erkännande, vilket är ett nödvändigt inslag i denna journalistiska genre. Intressefokus flyttas till ”kändisarna”, ”biskopen”, ibland ”hela klassen”, ”hela orten” eller ”hela laget”, som säger att Sverige borde ha utrymme för just den här personen.

I Ancafallet vänder sig reportern till statsministern: ”Bildt om dödssjuka Anca: Flickan måste få komma tillbaka” (27/3). I Propps lista över *dramatis personae* intar Bildt konungens roll; hans enda uppgift är att erkänna hjälten. Detta är också prinsessans uppgift, men hon är som vanligt svårflirtad.

Invandrarministern vägrar enligt pricip att uttala sig om ett enskilt fall: ”Varför tiger du, Friggebo?” (28/3). Efter att noga ha studerat fallet tillstår emellertid prinsessan/ministern: ”Misstag kan ha gjorts” (30/3).

En ny ansökan om uppehållstillstånd för familjen lämnas in, och övertas av överdirektören för invandrarverket, Per-Erik Nilsson, som presenteras med bild – infälld i en större bild av Anca i yllemössa – till rubriken: ”Han avgör Ancas öde” (1/4).

Prinsessan begär nu att få följa hur den nya ansökan behandlas: ”Friggebo: Jag vill följa fallet Anca” (2/4).

Dags för den avgörande striden.

Redan följande dag får vi veta att ”lilla Anca Teisanu, 7 år, mår idag mycket dåligt. Ancas förkylning kan bli hennes död” (3/4).

Nästa artikel ger en smula hopp: Överdirektör Per-Erik Nilsson har ett samtal med överläkare Ingegerd Witt-Engerström, ”en av världens ledande experter på Retts syndrom, den allvarliga, i Rumänien livshotande, sjukdom som Anca lider av” (5/4).

Men dagen därpå har ”Lilla Anca, 7, nu väntat i två veckor och två dagar på ett ord från svenska invandrarverket. Får hon komma tillbaka till livet?” (6/4).

Den 7 april förklarar rubriken: ”Anca kan inte vänta längre”.

Idag är Ancas ansikte avtärt, hennes ögon vänder sig ut och in, hon har feber. I går kom Expressen med mat till lilla Anca i Rumänien. /.../ Det var en lycklig mamma Carmina som kunde packa upp Expressenväskan i går kväll. Välling, gröt,

skinkor, blöjor, bananer, näringsdrycker från svenskt apotek och en rad fruktkrämer, som var Ancas älsklingsmat i Sverige. Men den maten tar snart slut. Lilla Anca har två kilo att ta igen. Det är vad hon har gått ned sedan hon avvisades från Sverige. För en flicka med Retts syndrom är det ett mycket allvarligt tecken. Det brådskar med ett positivt beslut från överdirektör Per-Erik Nilsson på invandrarverket. Ancas liv beror på det beslutet. (7/4)

I det desperata slutskedet ingriper *Expressen* också praktiskt. Tidigare har tidningen fungerat i den roll som Propp kallar ”givare”, i det här fallet en god företrädare, som ger hjältinnan audiens hos konungen och för fram hennes sak på ett övertygande sätt.

Nu överlämnas också Expressenväskan. Kanske innehåller den bara tillfälligt livräddande skinkor och näringsdrycker, men möjligen är den också det magiska föremål med vars hjälp segern vinnns.

Beslut om uppehållstillstånd fattas den 7 april på kvällen. Rubrik den 8 april:

Tack Sverige, tack Expressen. Äntligen får Anca komma tillbaka.

”Tårarna rann”, berättar Expressens utsända. ”Det är svårt att beskriva hur människor reagerar när de får veta att vi i Sverige bryr oss om dem och försöker hjälpa deras sjuka barn.”

Nu följer de moment som Propp kallar återkomst och igenkännande. På flygplanet tillbaka till Sverige välkomnar kaptenen Anca som skrattar och ler och

Expressen var med på den långa resan från nödens Rumänien, där Anca bara kunde vänta på döden, till Sverige och ett ljusst hopp om en framtid för Anca. /.../ När vi sedan efter elva timmars resa kom till passkontrollen på Arlanda, med en trött och plågad, sjuk liten flicka, då log ”tanten” i kontrollen och sa:

– Är det inte lilla Anca? Välkommen hit.

Och tårarna rann utför mamma Carminas och pappa Dans kinder.(9/4)

Den lilla hjältinnan har gått från total utsatthet och hjälplöshet till triumf. Den sista artikeln är bildsatt med Anca omgiven av sin familj i en stor hotellrumssäng – kanske så nära ett bröllopsfoto man kan komma, när det gäller ett litet barn.

I denna avslutande artikel återställs också förtroendet för den svenska lagen och dess upprätthållare. ”Jag är glad”, säger familjen Teisanus advokat till *Expressen*, ”att överdirektör Per-Erik Nilsson på invandrarverket fick sista ordet. Han kan sin lag.”⁷

Det ena motsatsparet som bär upp historien kvarstår – det mellan död därute och liv härinne och det lyckliga slutet består i att Anca räddas till en framtid här. Men den andra, smärtsamma, konflikten ”inom oss”, mellan lojalitet med lagen och medkänsla med lidande människor, löses alltså elegant upp i historien om Anca. Den svenska lagen är human, när den tolkas av någon som kan den. Vi i Sverige bryr oss om människor och vill hjälpa deras barn. Försoningens glädjetårar faller, som i så många artiklar i denna genre.

Slutet gott – allting gott?

Motsättningen mellan en reglerad invandringspolitik och humanitetens bud i det enskilda fallet är förvisso en verklig och sannolikt olöslig konflikt i vårt samhälle. I berättelserna om de enskilda offren för asylbestämmelsernas obönhörlighet gestaltas denna konflikt och personifieras i mötet mellan den slipsklädde, maktfullkomlige ämbetsmannen och det oskuldsfulla, lidande barnet.

Men det är påfallande att nyhetshistorierna ofta undviker det principiellt svåra i konflikten. De generella frågorna ställs inte: Skall vi ha en asyllagstiftning, som innebär att sjuka barn skickas tillbaka till fattiga länder? Skall vi ha invandringsbestämmelser som hindrar människor från att komma hit och leva under existensminimum, även om de själva blir lyckligare av det?

I och med att den enskilda hjälten/hjältinnan får uppehållstillstånd i Sverige upplöses problematiken. När bröllopet står mellan den tidigare utvisningshotade och Sverige, ställs inga komplicerande frågor om svensk flyktingpolitik generellt eller om framtida försörjningsmöjligheter för de inblandade.

Holger Schmidt gifter sig i Österjörns kyrka med en svensk kvinna, som rörts av tidningarnas beskrivning av hans fall. ”Bitter är han då rakt inte. Egentligen var det ju, indirekt, på grund av invandrarverkets byråkratiska hållning, som han mötte sin hustru. Nu hoppas han också på att få ja från utlänningsnämnden.” (TT, 28/3).

Andy Orkar släpps ur häktet, blir omfamnad av en kamrat i Degerfors IF och utropar: ”Jag är den lyckligaste mannen i världen” (*Nya Wermlands Tidningen*, 19/2).

Lilla Katja får uppehållstillstånd, kanske på grund av ett brev från hovet till invandrarverket. Hon lär sig teckenspråket på svenskt dagis och får ”för första gången lekkamrater, som hon kan tala med”. Tidningen uttolkar hennes teckningar: ”Silvia är min sagofé!” (*Expressen*, 18/3).

Är det historiernas sagokaraktär som leder fram till denna totala happy-ending? Den narrativa strukturen möjliggör identifikation och en ömsom plågosam, ömsom lustfylld läsning. Men är det också så att den blockerar utrymmet för komplicerande frågor? Själva sagoformen påstås ibland konventionalisera verkligheten genom att tvinga in komplexa skeenden i en välkänd moraliserad värld av goda och onda (Tolson, 1996).

Men enligt min uppfattning är det inte den narrativa strukturen i sig som gör att kvällspressens utvisningshistorier konventionaliserar bilden av ”oss” och ”dem” och slutligen konfirmerar bilden av att vi lever i det bästa av länder.

Snarare beror konventionaliseringen på att historierna till sist sopar den ena av sina grundkonflikter under mattan. Det som först tycktes vara en hjärtlös politik, visade sig vara ett byråkratiskt missgrepp, som genom tidningen insatser kunde rättas till.

Paradoxalt nog tycks alltså dessa historier, som uttalat kämpar mot hårdheten i svensk invandrings- och flyktingpolitik, slutligen försona oss med denna politik. Slutet gott, allting gott. Sverige är gott, svenskarna är goda.

De goda Andra – små flickor och kvinnor som befrias

Journalistiken kring utvisningsshot mot enskilda tycks sedan åtminstone ett par årtionden tillbaka följa ett berättelsemönster, där den utvisningshotade är en passiv och oskuldsfull kontrast till ämbetsmannen som i okunnig cynism rider sina paragrafer.⁸

För övrigt varierar hjältarnas och hjältinnornas attribut. Familjer med många barn, personer förföljda på politisk eller religiös grund, krigsvägrare, hjältar från befrielseströrelser, gamla mor- eller farföräldrar – har alla blivit inskrivna i journalistiken och blir det även våren 1993.

Men det mest frapperande, när man översiktligt tittar på historierna om utvisningsshot mot enskilda våren 1993, är att så många av dem handlar om små flickor. Även när flickorna inte är i behov av skydd på grund av sjukdom eller handikapp, väljer journalisten att fokusera på dem, snarare än på deras familjer. Fäderna, vilkas flyktskäl är av politisk natur, reduceras till ”Dianas pappa”, ”Jessicas pappa” och så vidare. Det är de små flickorna som ser oss i ögonen på bilderna och det är deras öden som artiklarna talar om.

Den politiska dimensionen är nertonad, om inte frånvarande, både i bakgrundsteckningen av de enskilda personerna och i beskrivningen av deras möjligheter till uppehållstillstånd. De här personerna måste få stanna av orsaker som finns just här; det nordiska ljuset, Allsvenskan, Astrid Lindgren, klasskamraterna i Vellinge, läkarexpertisen. Den renodlade offer-hjälten är det lilla barnet, vars enda historia är att hon behöver oss.

Slavoj Zizek diskuterar i en artikel (1994) västvärldens ömsinta mediebilder av lidande barn och kvinnor i tredje världen, som ett offertänkande som ersätter analys och handling. I artikeln, som handlar om mediebevakningen av kriget i före detta Jugoslavien och Somalia, hävdar han att en ömkan med krigets offer är parad med oförmåga att acceptera den Andre som en verklig och agerande person:

Den andre i tredje världen identifieras som ett offer, det vill säga han identifieras i *den mån han är ett offer*. Den Andre som inte längre är beredd att spela rollen som offer blir däremot föremål för ångest – är det fråga om en sådan Andre förkastas han omedelbart som ”terrorist”, ”fundamentalist” och så vidare. /.../ Den gode andre härbärgeras inom offrets anonyma, passiva universalism – och i samma stund vi träffar på en verklig eller agerande andre finns det alltid något att förebrå honom: han är patriarkalisk, fanatisk, intolerant ... (Zizek, 1994.)

Journalistiken kring utvisningsshot mot enskilda våren 1993 illustrerar på ett nästan övertydligt sätt påståendena i Zizeks artikel. Denna journalistik identifierar ”den gode andre” som ett offer och gör det lidande värnlösa barnet till vårt medlidandes hjälte, samtidigt som den håller undan en analys av politiska eller ideologiska maktstrukturer.

Också solidaritet och engagemang med anknytning till flyktingmottagandet gestaltas ett par gånger med utgångs-

punkt i små flickor. Det är en liten flicka som har svår tandvärk och blir lidande av att de asylsökande inte har tillgång till fri tandvård. Det är en liten flicka, vars skottskador från Sarajevo blir botade i svensk sjukvård, och som ”nu leker igen”. En liten flicka med docka i famnen illustrerar flyttningen av asyl-sökande från en förläggning till andra och bättre förläggningar.

Även flyktingkvinnor framträder i medierna i rollen som offer, men inte i första hand för en grym svensk byråkrati, utan som offer för en patriarkal, fundamentalistisk kvinnosyn eller för männens krig. Det är kvinnor som riskerar att stenas till döds i Iran och som berättar om våltakterna och tortyren i Bosnien, och det är kvinnors behov av rehabilitering och utbildning som fokuseras.

Olycksbringande män

I den journalistikgenre som handlar om brott framträder invandraren/flyktingen som den olycksbringande Andre, ibland också som den ångestskapande Andre ”som inte längre är beredd att spela rollen som offer”, för att tala med Zizek.

Att människor med utländsk bakgrund begår brott i Sverige och att medierna rapporterar om denna brottslighet är i sig trivialt. Men nyhetsvärderingen och konstruktionen av de journalistiska historierna kring denna brottslighet är inte alltid triviala.

I lokalpressen är det framför allt snatteribrott och våldsbrott som rapporteras. I dessa artiklar och notiser karakteriseras männen, det handlar om män med ett undantag, i stor utsträckning med utgångspunkt i åtgärder som vidtas mot dem och uttalanden som fälls om dem från rättsväsendets sida.

...har tidigare avslöjats, togs på bar gärning, riskerar utvisning, är åtalad för olaga hot och misshandel, fälls för hotfullt uppträdande, tros ligga bakom snatterivåg, kvarstannar i häktet, döms, har framkallat fara ...

Ofta skiljer sig framställningssättet inte, efter vad jag kan bedöma, från det i pressens bilder av ”svensk” brottslighet (Dahlgren, 1987). Men det är något speciellt med uppmärksamheten. Snatterierna och de mindre våldsbrotten tycks få nyhetsvärde just genom att de utförs av flyktingar. Den misstänktes eller dömdes nationalitet eller etniska tillhörighet rapporteras som ett faktum bland andra, men själva omnämnandet förlämnar det ett slags förklaringsvärde. Ibland poängteras ovanliga eller bisarra omständigheter som tycks ge brottet en etnisk eller kulturell karaktär.

I en stor del av denna brottsrapportering förefaller det trots allt som läget är under kontroll; förövarna framträder ju just som kontrollerade och åtgärdade av rättsvisan.

Det finns emellertid en genre av artiklar om invandrare och brott, där ordningen inte riktigt återställs och som kvarlämnar en känsla av kuslighet. De handlar dels om misstänkta ”människosmugglare”, med exotiskt klingande täcknamn. Dessa mäns cynism, girighet och fanatiska uppsåt att fortsätta sin verksamhet beskrivs ofta via icke namngivna källor inom polisen. I några tidningar pekade de misstänkta ut med egna namn och ett par gånger med foto.

De kuslighetsskapande artiklarna handlar också om brott med anknytning till sexualitet eller andra ”olycksbringande drifter”; i materialet från 1993 framför allt narkotikamissbruk.

Svenska Dagbladet har en artikel den 30 april, med rubriken ”Invandrarna ökar på ”Plattan”. Iranska och afrikanska missbrukare dominerar knarkhandeln, visar undersökning”.

Invandrare som fastnat i ett omfattande och djupt narkotikamissbruk blir allt fler på ”Plattan”, Sergels torg i centrala Stockholm. /.../

Många av missbrukarna kommer från Iran och olika afrikanska länder. Den överväldigande delen är män, och afrikaner och iranier dominerar nu gatulangningen av narkotika i Stockholms city./.../

Förr var narkomanerna på Plattan till största delen svenskar. Men under de senaste åren har bilden förändrats markant. Afrikaner och invandrare från Mellanöstern, framför allt iranier, vistas på Plattan och både säljer narkotika och missbrukar själva.

En grupp afrikaner, som i många fall saknar uppehålls- och arbetstillstånd, står för en stor del av försäljningen av både brunt heroin och cannabis på Plattan. /.../Tidigare kom männen från Gambia och Västindien, men under det senaste året har gruppen utökats med folk från Tanzania, Liberia och Nigeria. /.../

Den andra stora gruppen invandramissbrukare kommer från Mellanöstern. Här är iranierna klart överrepresenterade. I gruppen ingår också araber och assyrier från Turkiet och Libanon. /.../

Förutom de två huvudgrupperna finns också missbrukare från Sydeuropa och Sydamerika på Plattan.

Artikeln varierar samma uppgifter gång på gång och dess informationsvärde är ringa, utom för den som vill kunna räkna upp vilka nationaliteter som finns representerade på Plattan. Vad är poängen med den? Vilar berättelsen på någon konflikt, som kan förklara dess nyhetsvärde?

Möjligen handlar den om ett främmande hot mitt ibland oss. Sergels torg i centrala Stockholm blev enligt artikeln

en idealiserad mötesplats enbart i planerarnas huvuden, men i verkligheten erövrades det snabbt av en underjordisk subkultur präglad av försäljning och missbruk av narkotika.

Och nu fullföljs denna erövring – mitt i Kungliga huvudstaden – av män från Iran, Västindien, Tanzania, Gambia, Liberia, Nigeria, av assyrier från Turkiet och araber från Libanon! Här i vårt centrum, i det trygga och välbekanta, växer ett okontrollerbart hot.

Det är inte bara nyheter om brott, där flyktingar eller invandrare är inblandade, som hämtar sin laddning ur (fantasier om) denna konflikt – utan också en del av de tidigare diskuterade nyheterna kring flyktinginvandringen och flyktingpolitiken. Det är som om både vårt inre försvar och vår kontroll av gränserna håller på att brytas sönder av människor som vi i vår blåögdhet släppt in i landet. Sällan utsägs denna farhåga i texterna, men den organiserar berättandet och den motiverar fokuseringen på etnicitet eller nationalitet.

En dödsbringande främling mitt ibland oss

Våren 1993 ställs en man inför rätta i Stockholm för att han, trots att han vet om att han är hivpositiv, har haft oskyddat samlag med och smittat två kvinnor. Mannen kommer ursprungligen från Zaire.

Fallet bevakas i alla de stora nyhetsmedierna, men mest intensivt i *Expressen*.

Här på nattklubben Fantasia i centrala Stockholm träffade den 33-årige hiv-smittade afrikanen flera kvinnor.

I nästan två år spred han den dödliga sjukdomen.

Minst två kvinnor har smittats. Resten har polisen inte lyckats få tag på.

- Vi befarar att det handlar om ytterligare ett 20-tal, säger en källa till *Expressen*. (*Expressen* den 6 april.)

Texten i *Expressen* illustreras med en bild av en vanlig gata, där en stor pil ligger infälld med texten: "Här på nattklubben lurade den hiv-smittade 33-åringen kvinnorna."

Ordet *här* är centralt. Bilden illustrerar en artikel, som i sin tur gestaltar hur en destruktiv främling lurar oss mitt i vårt vanliga här och nu.

Artikeln återger en rad påståenden från icke namngivna källor:

33-åringen har träffat åtskilliga kvinnor. Han har varit synlig på olika ineställen i Stockholm, bland annat på Fantasia, som besöks av afrikanska män och svenska kvinnor. I mannens adressbok finns flera kvinnonamn. I sig intetsägande uppgifter fogas samman till ett amorft dödshot. Som en anonym källa säger: "De ohyggliga följderna kan du räkna ut själv."

I artikeln finns också en glidning från det hot som den häktade mannen skall ha utgjort, till en "oroväckande utveckling".

Smittskyddsläkaren Per Lundbergh är oroad över utvecklingen. De senaste åren har antalet hiv-smittade afrikaner i Stockholm ökat mycket. Av 2 200 anmälda hiv-smittade i länet är i dag 257 av afrikanskt ursprung. (Ibid.)

Varför är det oroväckande när hivsmittade är av afrikanskt ursprung? En förförståelse har etablerats i tidigare artiklar.

Hiv-smittade afrikaner med många sexkontakter är idag det största hotet i vår aidsbekämpning.

En tredjedel av de kända smittspridarna i Stockholm – 44 av totalt 150 personer – kommer från Afrika.

Siffran är oroväckande hög, anser svenska aidsexperter.

- Vi har fått en mycket kuslig situation, säger smittskyddsläkare Per Lundbergh till *Expressen*. /.../

Ett stort problemkomplex är afrikanernas promiskuitet och kvinnosyn, förklarar Per Lundbergh för *Expressen*.

- Vi träffar afrikanska män som ljugit kvinnor rakt i ansiktet, också i långvarig samlevnad, och som sagt att de är hivtestade och osmittade.

- Många av männen, som också kan missbruka sprit och knark, har parallellt pågående förhållanden med flera kvinnor. De kan förakta de svenska kvinnor, de ligger med och

bryr sig inte om ifall partnern smittas, berättar Per Lundbergh. (*Expressen* den 13 mars.)

Den andre finns mitt ibland oss, promiskuös, kvinnoföraktande, dödsbringande och vi kan inte kontrollera honom.

Smittskyddsläkaren reagerar starkt mot att yngre afrikaner med uppehållstillstånd i Sverige kan åka tillbaka till hemlandet, där de ofta blir smittade med hiv. När männen återvänder till Sverige blir de inte testade på nytt. (Ibid.)

Texten håller bitvis distans till sin källa, men journalisten väljer att ge röst och stöd åt det kuslighetens scenario som smittskyddsläkaren målar upp. Välvalda siffror skänker fakticitet åt framställningen, genom att de inte läggs i munnen på källan utan presenteras som vedertagen kunskap¹⁰.

I en bredvidliggande text uttrycker en företrädare för African Office i Stockholm sin avsky för smittskyddsläkarens attityd, och även senare upplåter tidningen plats för genmälen, framför allt från personer från Afrika som är engagerade i aidsupplysning i Sverige. Icke desto mindre kommer det vetande som den citerade artikeln förmedlar att perspektivera *Expressens* fortsatta journalistiska bevakning.

I de stora morgontidningarna bevakas rättegången och domen mot "hiv-mannen" via TT. En artikel i *Läkartidningen* av smittskyddsläkaren i Stockholm, refereras av DN:s medicinreporter utan kommentar. Från journalistiskt håll utmanas aldrig fantasin om "afrikanernas promiskuitet".

Idén om den för svenska kvinnor oemotståndlige afrikanen reproduceras i *Aftonbladet*.

Den 33-årige mannen kom för ett par år sen till Sverige från Afrika.

Han fick snabbt kontakt med yngre svenska kvinnor. Många fascinerades av hans utstrålning och föll pladask. (*Aftonbladet* 10 april.)

I berättelserna om "afrikanerna" framhävs en annorlunda kultur som gör dem oemotagliga för information, en promiskuös läggning som gör att de skaffar en lång rad sexualpartner, ett kvinnoförakt som gör att de inte bryr sig om vem de smittar och en oemotståndlig dragningskraft, som gör att svenska flickor faller pladask för dem. Samtliga ingredienser i den klassiska rasistiska fantasin om den svarte mannen är representerade – inklusive idén att gällande lag måste åsidosättas, för att dessa män skall kunna stoppas (Hall, 1992; Sernhede, 1996).

De styrs av en patriarkal kultur

Stereotypin om den svarte mannens promiskuitet intar en särställning i mediernas representationer av de Andra.

I journalistik om andra brott med sexuell anknytning, där gärningsmannen har utländsk bakgrund, framhävs en patriarkal kvinnosyn, tvång och hänsynslöshet, men ingenting som kan associeras med sexuell lössläpethet.

Våldtäkt en kulturkrock. Invandrare med annan kvinnosyn bakom nära hälften av övergreppen

berättar en rubrik i Dagens Nyheter den 28 april. Bakgrunden är en undersökning där domarna mot 154 våldtäktsmän med svensk respektive utländsk bakgrund jämförs. Hälften av undersökningens 74 män med utländsk bakgrund

kommer från patriarkaliska länder. Deras kvinnobild är mer uttalat kluven, enkelt uttryckt: madonnan och horan. Då de bjuds hem på natten till en nyfunnen kvinnlig vän kan situationen bli alltför provocerande för dem. (Ibid.)

Enligt undersökningen kan 18 av männen med utländsk bakgrund möjligen ha missuppfattat den situation som de befann sig i och tolkat kvinnans nej som ett ja.

Många män som invandrat till Sverige har med sig en bild: den svenska sexualiteten är fullständigt fri och den svenska kvinnan är lättillgänglig och tänder på svarthåriga män. Därför misstolkade de utländska gärningsmännen ofta det sexuella samspelet med offret. (Ibid.)

Denna artikel har ett välvilligt syfte; förståelse för de utländska gärningsmännen. Men undersökningens försiktiga resonemang omvandlas till kulturella stereotyper där "de" har en annan kvinnosyn, där de kommer från patriarkala länder och där slutligen en krock mellan deras kulturmönster och den svenska kvinnans leder till våldtäkt. Rubriken är en sammanfattning av denna stereotyp, samtidigt som den är en felaktig sammanfattning av undersökningens resultat.

Expressen har sin rubrik infälld i bilden av en svart silhuett – en man, som håller armarna beredda till övergrepp:

Hälften av alla våldtäkter begås av invandrare

Ett foto av den blonda Grazyna Misiowiec, som genomfört undersökningen, är placerat på ett sådant sätt att hennes pekfinger riktas mot *Expressens* skuggfigur. Bildtext: "Forskaren Grazyna Misiowiec varnar för att en ökad invandring av krigsskadade män kan medföra fler brutala våldtäkter."

Underrubrik, ingress:

"De förstår inte sexualmönstret i Sverige"

– Vi måste undervisa invandrare om hur spelet mellan män och kvinnor fungerar i Sverige.

Svenska våldtäktsmän dyker upp i dessa texter som jämförelsepunkter och står närmast för den normalitet som ger relief åt det onormala. Det är de invandrade männens våldtäkter som problematiseras och ges en kulturell förklaring, på samma sätt som afrikaners brott mot smittskyddslagen tolkas som uttryck för en gemensam kultur och läggning¹¹. De svenskar som bryter mot samma lagar beskrivs – i den mån de överhuvudtaget beskrivs – som undantag, de är psykiskt störda, alkoholiserade eller nerknarkade individer.

Kulturförklaringarna är ett sätt att försöka få grepp om och förstå främlingarna, men de blir samtidigt ett led i konstruktionen av de Andra, eftersom olika slag av förklaringsmodeller tillämpas på "dem" respektive på "oss".

"De" kommer att framstå som ett slags kulturstyrda automater, och det som återstår att förklara är varför inte många fler eller alla män från "patriarkaliska kulturer" begår våldtäkt, när de konfronteras med den fria svenska kvinnan.

Manligt – kvinnligt

Det är invandrade män som konstrueras som den hotfulle Andre i nyheterna våren 1993. Den enklaste förklaringen till detta är att det är män som begår brott och därmed blir inskrivna i kriminaljournalistikens hårdkokta genre, där brottslingen "normalt" framstår som ett främmande, bisarrt eller kusligt hot mot vårt samhälles ordning.

Denna förklaring tar emellertid inte hand om det speciella intresse, som ägnas även ringare brott som begås av flyktingar eller asylsökande. Att spänningen i historierna delvis byggs upp kring själva närvaron av män av annan nationalitet, kan visserligen förstås som en funktion av kriminaljournalistikens inriktning på det exotiska och bisarra. Men frågan kvarstår, varför en icke-svensk bakgrund duger som spänningsskapande element.

De kulturaliserande teorier som används i förhållande till flyktingars och invandrades brott är också speciella; motsvarande förklaringsmodeller tillämpas inte när det gäller svenska mäns brott.

I relation till dessa män, som i kriminaljournalistikens historier styrs av sin kultur, är invandrade såväl som svenska kvinnor offer.

Invandrade kvinnor ses som offer för en patriarkal kultur, som männen är bärare av. I journalistiken våren 1993 framstår kvinnor aldrig själva som bärare av det kusligt-annorlunda. I den mån de beskrivs som annorlunda begåvas de med egenskaper som spontanitet, mod, energi, sensualitet, glädje, mystik.

Kvinnor uppträder i situationer, där de blir hjälpta av det svenska samhället och/eller genomgår en lyckosam integrationsprocess och de framställs genomgående med välvilja och engagemang. Även invandrade män framträder i journalistiken 1993 i sammanhang, där de kan tänkas väcka sympati eller förståelse.

Men män kommer dessutom och i stor utsträckning till synes i rollen som brottslingar.

Vems perspektiv?

Nyheter om invandrar- och flyktingfrågor handlar i stor utsträckning om hur olika myndigheter – som ibland kallas "vi" – bedömer och hanterar olika problem; problem som i allmänhet också definieras av dessa myndigheter.

Man kan naturligtvis uppfatta detta som en konsekvens av att journalistiken riktar så stor del av uppmärksamheten mot nära-gränsen-frågor; invandringen, mottagandet och utvisningarna, där myndighetsutövningen är väl utvecklad. Men man kan lika gärna uppfatta journalistikens inriktning som en konsekvens av, att när det gäller "nära-gränsen-frågorna", så finns det etablerade auktoriteter att tillgå för en problemformulering. Inriktningen på etablissemangets uttalanden, göranden och låtanden är typisk för nyhetsjournalistik.

I förhållande till flyktinginvandringen – den faktiska eller befarade – utgår nyhetsrapporteringen med få undantag från en diskurs som ursprungligen var begränsad till polisens verksamhetsfält, men som nu tycks vara brett etablerad.

Flyktingarna – eller de ”asylsökande”, som det alltid heter i detta sammanhang – framstår i bästa fall som ett kollektiv som ”visiteras och utplaceras”, i värsta fall som en hotfull massa som, själv manipulerad och lurad av cyniska människosmugglare, planerar att lura sig in i Sverige. I nyhetsmaterialet från 1993 finns inga exempel på att diskursen som sådan utmanas – däremot finns det texter som kritiserar onödiga förvarstagen och andra övergrepp mot enskilda flyktingar, eller ”asylsökande” om man så vill.

Också i rapporteringen om det praktiska flyktingmottagandet dominerar myndigheternas perspektiv och åtgärder – det handlar om beslut, om antal och kostnader, men också om olika slag av projekt för hjälp och stöd till flyktingarna.

I brottsrapporteringen populariseras och dramatiseras polisens, domstolens eller forskarens utsagor om gärningsmännen och deras handlingar. De infogas ibland i ett speciellt slags historier, som accentuerar det kusliga och främmande i just denna brottslighet.

Bland de texter som handlar om utvisningshot mot enskilda finns en genre av historier som är skrivna utifrån ett tydligt solidaritetsperspektiv. Detta innebär inte att den utvisningshotade själv deltar i att formulera problemen. Även när han eller hon gör det, så tycks replikerna inte sällan vara infogade i ett mönster, som huvudpersonen inte själv kan påverka. Det typiska är att han eller hon får uttrycka känslor – först av rädsla, frustration och övergivenhet och vid en lycklig upplösning, tacksamhet och glädjetårar. Argumentationen och sakframställningen står andra för; advokater och andra hjälpare inklusive journalisten.

Berättelserna framstår som sprungna ur en allmänmänsklig solidaritet, men i praktiken tycks solidariteten våren 1993 vara starkt villkorad och omfattar nästan enbart personer, som bör verka hjälplösa och ofarliga i de bredaste kretsar.

En heterogen – men inte särskilt stor – samling nyhetstexter, som handlar om invandras liv och villkor i Sverige, efter det att gränsen definitivt har passerats, har inte berörts i den här artikeln. Det beror framför allt på att det är svårt att säga något generellt om dem, eftersom de tar upp en lång rad ämnesområden ur olika infallsvinklar. Här finns emellertid artiklar och inslag, där det är invandrare som anger det perspektiv som artikeln utgår från. I allmänhet handlar det om personporträtt eller featurematerial utan någon direkt nyhetsanvändning.

Men varken närvaron av invandrare/flyktingar som uttolkare eller ett eventuellt solidaritetsperspektiv i texten, säger vems historia det är som berättas eller vilket slags historia det är – om den ryms inom ”Vi och Dom”-dimensionen, eller är ett helt annat slag av berättelse.

Det vita ögats perspektiv

Stuart Halls tankar om ”det vita ögats” perspektiv (Hall, 1980/1990) har delvis inspirerat diskussionen i den här artikeln. Hall hävdar att oreflekterade och självklara perspektiv, snarare än – ofta välvilliga – avsikter, är avgörande för hur journalistiken positionerar migranterna i förhållande till majoritetssamhället. Ett visst perspektiv genererar – vad Hall kallar – en rasistisk argumentationskedja eller diskurs, oavsett vilken personlig inställning den har, som skapar nya utsagor

inom ramarna för perspektivet. Det exempel Hall använder är ”the numbers game”: Så snart ”problemen med invandringen” definieras i termer av antal – så många svarta; för många; ut med dem – så har vi exempel på en rasistisk diskurs, som också snärjer in dem som hävdar att ”så farligt många är de väl inte.”

Halls terminologi är inte min, av flera skäl. Det viktigaste skälet är att ”rasism”, som jag ser det, är en mycket speciell variant av det vidare tema, som sammanfattas i motsatsparet ”Vi och Dom”. I nyhetstexterna från 1993 finns det få exempel på vad man i svensk språkbruk skulle kalla ”rasism”¹² – däremot går det att frilägga vissa drag, som kan uppfattas som en konstruktion av de Andra. Men framför allt är nyheterna nästan helt och hållet formulerade utifrån oreflekterade och odebatterade ”vita” perspektiv.

Den tudelade Andra

”Vi – dom”-dimensionen i en diskurs kan beskrivas i form av en serie motsatspar, som antas strukturera begreppsbyggnad och tänkande inom fältet. När till exempel antropologen Jack Goody gör upp med idén om den ”Stora Dikotomin” mellan ”primitiva” och ”utvecklade” samhällen, som genomsyrat tidigare socialantropologi, så gör han det med referens till förekomsten av etablerade motsatspar som traditionell-modern, mytisk-vetenskaplig, vild-civiliserad i denna forskning (Goody, 1977).

Frågan är om det är möjligt att finna någon motsvarighet till detta slag av dikotomier i journalistik om invandrar- och flyktingfrågor 1993. Journalistiken hävdar inte, som till exempel socialantropologin tidigare har gjort, att det faktiskt existerar grundläggande skillnader mellan något ”vi” och något ”dom”. Möjligen utgår journalistiken ibland oreflekterat, liksom vårt vardagstänkande gör det, från föreställningar om sådana skillnader. Det är i naturliggjorda utgångspunkter i valet av nyhetsmaterial och i struktureringen av nyhetshistorier som man får leta efter journalistikens ”vi och dom”-dikotomier, om de alls existerar.

Hur framstår Sverige/svenskar och hur framstår invandrare/flyktingar i mediematerialet från 1993? Låt oss börja med flyktingarna och invandrarna. Det är lättare att hitta typiska, representativa bilder av ”dem” än av ”oss”.

Flyktingar: Den 17 mars publicerar *Göteborgs-Posten* och *Idag/GT* varsin genrebild av flyktingar. Bilden i *Göteborgs-Posten* illustrerar en ledartitel som hävdar att flyktingpolitiken allt mer präglas av avhumanisering. Bilden föreställer ett mörkhårigt barn, vars forskande och storögda blick möter vår. Bildtexten lyder: ”Se människan ...”

Bilden i *GT* illustrerar en insändare som hävdar att det ekonomiska läget i Sverige är allt för bekymmersamt, för att vi skall kunna ge fler flyktingar asyl. Bilden (som inom parentes sagt är tagen i Trelleborg 1985) föreställer ett trettiotal mörka män, hopträngda och sysslolösa i ett kallt rum, något slags vänthall, där sittplatserna inte räcker till. Några av dem sover eller grubblar med huvudet i händerna, en man i förgrunden blänger dolskt, någon skrattar, men det huvudsakliga intrycket av bilden är att det handlar om en hop, en massa av mörka män.

Dessa bilder kan också illustrera hur flyktingarna gestaltas i två olika journalistiska genrer.

Den mörka hopen, flyktingströmmen, massan som måste stoppas, kontrolleras, visiteras, möter vi i artiklar och nyhetsinslag om flyktinginvandringen.

Barnet, det oskyldiga offret för krig, nöd och förföljelse, som ser på oss och ställer vår medkänsla på prov, möter vi i artiklarna om utvisningsshot.

I artikeln "The West and the Rest" diskuterar Stuart Hall begreppet "stereotyp dualism" i anknytning till västerlandets representationer av "resten" av världen (Hall, 1993). Våra idéer om väst och öst, säger han, är inte enhetliga och monolitiska, utan klivna, tudelade. Vi skapar en stereotypi av det Andra landet, sådan att det får representera det som vi inte är. Denna Andra klyvs sedan i två motsatta läger: de goda och de onda Andra.

Någonting liknande tycks ske i journalistiken i relation till flyktingar: Flyktingarna framstår som två varandra motsatta varianter av det som vi inte är – antingen som oskyldigt lidande offer för krig, nöd och förstelnad byråkrati eller som främmande hot mot vårt samhälles ordning och välfärd.

Invandrare, då? Kan journalistikens bild av dem sägas vara kliven på ett motsvarande sätt?

Äminstone är det givet vilka som representerar de onda Andra bland invandrarna. De patriarkala männen som inte kan behärska sin vrede och frustration i mötet med den fria svenska kvinnan. De dödsbringande männen med sin märkliga sexuella dragningskraft. Männen som smugglar in exotiska droger och männen som smugglar in flyktingar mot betalning. Journalistikens onda Andra är män som "vi" inte kan kontrollera. Dessa män ses samtidigt som slavar under sina traditioner, sina drifter eller sina maffior.

Det går att hitta en motpol till denna bild i artiklar som handlar om kvinnor, som på olika sätt blir hjälpta till eller skapar sig ett bra liv i Sverige, men detta är inte någon stor genre i nyheterna våren 1993.

De bara bubblar av energi. Deras iver att arbeta och lära känner inga gränser. Med friskt mod, öppna sinnen och uppkavlade ärmor ger de sig i kast med nya projekt och utmaningar. De är en resurs i det svenska samhället.

Så beskriver *Sydsvenska Dagbladet* (17 februari) femton kvinnor som deltar i ett arbetslivsprojekt i Burlöv. "I Sverige blev jag en fri kvinna" förklarar rubriken till en artikel i *Ystads Allehanda* (19 februari), där Akilla Selam, ursprungligen från Algeriet, porträtteras.

Akilla från Algeriet dansar i sin vackra violetta klädnad en helt vanlig grå februarieftermiddag i Skurup. Rytmsikt, sensuellt.

Dessa kvinnor visar både tacksamhet mot Sverige och en stark vilja till anpassning. De utvecklas från okunnighet och förtryck till kunskap, självständighet och frihet. De åter smör-

gåsbord, men sägs samtidigt vara annorlunda än svenskar; mer spontana, varma och energiska.

Vilka är då "vi" i relation till dessa klivna bilder av den Andra?

Det är inte helt lätt att få grepp om "oss". Något "vi" karakteriseras bara undantagsvis i nyhetsmaterialet. Handlingsföreträdet och definitionsmakten ligger hos den typ av källor som normalt spelar huvudrollen i nyheterna; myndighetsföreträdare, politiker och experter. Journalistiken beskriver och karaktäriserar inte dessa källor, utan deras uttalanden och handlingar framträder i en självklarhetens kontext.

De står för ordningskapande, kontroll och planering. Många av åtgärderna är välvilliga. De är starka, där flyktingarna/invandrarna är svaga och de hjälper med boende, utbildning, arbete och inte minst ekonomiskt. De talar ibland om behovet av att fostra och skola in invandrare i vårt samhälle. I förhållande till hotande flyktinginvasioner och olika försök att lura och bedra oss intar de en fast hållning.

Men rationaliteten och den strikta kontrollen har en mörk sida. Ibland begår våra myndighetsföreträdare byråkratiska missgrepp. De avslöjar en total hjärtlöshet i förhållande till mänskligt lidande. Nu porträtteras de tronande bakom stora skrivbord under rubriker som handlar om grymhet, paragrafrytteri och okunnighet. De är inte som "vi", för vi vill att riktiga flyktingar som tycker om vårt land och behöver oss, skall få stanna här.

Den journalistiska gestaltningen av svenska aktörer i relation till flyktingar och invandrare påminner om en androcentrisk gestaltning av manligt-kvinnligt¹³. Den självklara utgångspunkten är ett subjekt som står för rationalitet, styrka, ordning och trygghet. Dess objekt och motpol är ett problematiserat kollektiv, som utmärks av icke-kompetens och svaghet, ibland brist på rationalitet och rättsmedvetande. Dess enskilda representanter framträder som endera älskansvärda i sin hjälplöshet eller som bärare av en farlig och destruktiv annorlundahet.

Denna dikotomi kan helt eller delvis vara en funktion av att flyktingarna/invandrarna uppträder som privatpersoner, kollektivt eller individuellt, medan de svenska aktörerna i stor utsträckning är myndighetsföreträdare och andra offentliga personer. Kanske skulle ett försök att spåra dikotomierna i inrikes- eller utrikesrapporteringen resultera i liknande dubbelgestalter.

Det sägs ibland om "invandrarfrågorna" att de inte innehåller någonting som gör dem artschilda från andra stora samhällsfrågor i vår tid, men att de har en speciell förmåga att rikta sökarljuset mot samhällsbyggets och samhällsideologins svaga punkter. Kanske är det också så med journalistiken i invandrar- och flyktingfrågor. Den är som annan journalistik, men samtidigt avslöjar den journalistikens tillkortakommanden i förhållande till grupper som av olika anledningar inte tillmätts någon definitionsakt i medierna.

Noter

1. En lång rad forskare och författare har på senare år diskuterat västerlandets förhållande till "främlingen" med utgångspunkt i denna tematik; mina inspiratörer är Edward Said (1976/1997); Julia Kristeva (1988/1991); Stuart Hall (1992, 1993); Stefan Jonsson (1993/1995); Ronny Ambjörnsson (1994) samt Magnus Berg, Tommy Johansson och Ove Sernhede (1996).
2. Materialet är insamlat av AB Pressurklipp på uppdrag av Centrum för invandringsforskning vid Stockholms universitet.
3. Studien redovisas i "Svenskar, invandrare och flyktingar i rubrikerna". Arbetsrapport 63, Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
4. Det är Foucaults diskursbegrepp, som det används av Hall (1992), Said (1976/1997) och Asplund (1979), som jag utgår ifrån.
5. I Brune (1990: 19-20) finns en genomgång av utsagor som 1984-1985 emanerade från "det gränspolisiära perspektivet" på flyktinginvandringen. Diskursen är bara marginellt förändrad 1993.
6. Uttrycket "hop" använder Magnus Berg (1996,1997) för att fånga hur "orientaler" i kollektiv karakteriseras i populärkulturen. Men uttrycket är också adekvat för att beskriva bildsättningen av artiklar och nyhetsinslag om flyktinginvandringen till Sverige.
7. Per-Erik Nilsson själv hävdar i en Expressenintervju den 8 april, att anledningen till att det slutligen blev möjligt att ge familjen Teisanu uppehållstillstånd, var att ansökan lämnades in från utlandet och att man därmed kunde tillämpa ett mer generöst lagrum än det som används i förhållande till asylsökande inom landet.
8. För en diskussion om tidigare journalistik om utvisningshot mot enskilda; se Kjell Öberg (1985), Britt Hultén (1989) samt Brune (1990, 1993).
9. Uttrycket är lånat från Julia Kristeva: "Sanningen att säga är det sällsynt att en främling väcker samma ångest som döden, det kvinnliga könet eller den "olycksbringande", otyglade driften." (Kristeva, 1991 s 199.)
10. Påståendet om "afrikanernas promiskuitet och kvinnoosyn" grundar sig på erfarenheter från fem fall, som redovisas i en artikel i *Läkartidningen* april 1993.
11. En senare och mer grundlig undersökning av svenska respektiva utländska mäns våldtäktsbeteende, som genomförts av kriminologen Jerzy Sarnecki, tillbakavisar teorin att utländska mäns överrepresentation skulle kunna förklaras med kulturella faktorer.
12. Begreppet "rasism" har ett snävare omfång i svenskt språkbruk än i anglosaxiskt.
13. Den "androcentriska och den eurocentriska världsbilden sammanfaller", säger Ronny Ambjörnsson i essän Öst och Väst (1994, s. 11). De koloniserade kontinenterna gestaltades i konsten som kvinnor, lojt utsträckta inför den manlige europeiske erövraren. Men i bildernas fond syns nästan alltid små otäcka figurer; vildar, kannibaler och olika slags monster, som antogs befolka det erövrade landet och som gjorde den vite mannens vapenmakt till en nödvändighet.

Litteratur

Ambjörnsson Ronny (1994). *Öst och Väst. Tankar om Europa mellan Asien och Amerika*. Stockholm: Natur och Kultur.

Asplund Johan (1979). *Teorier om framtiden*. Stockholm: Liber Förlag.

Berg Magnus (1996). ... och halshögg nästan en ekorre som höll på att plundra fågelboet. I red. Hallerstedt, G. och Johansson, T: *Främlingskapets anatomi*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.

Berg Magnus (1997). *Hudud. En essä om populärorientalismens bruksvärde och världsbild*. Bokmanus. Etnologiska institutionen. Umeå universitet.

Brosius Hans-Bernd och Esser Frank (1995). *Eskalation durch Berichterstattung? Massenmedien und fremdenfeindliche Gewalt*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Brune Ylva (1990). *Flyktingfrågorna i pressen 1985-1988*. Stockholm: Delegationen för invandrarforskning.

Brune Ylva (1993). "Vi och Dom". *Invandrare & Minoriteter* 3/1993.

Dahlgren Peter (1987). *Pressens bild av brottsligheten*. Stockholm: Brå Information 1987:1.

Fiske John (1987). *Television Culture*, London: Methuen.

Hall Stuart (1992). The West and the Rest. Discourse and power. I eds. Hall, S. & Gieben, B. *Formations of Modernity*. Cambridge: Polity Press.

Hall Stuart (1980/1990). "The Whites of Their Eyes: Racist Ideologies and the Media", i M. Alvarado & J.O. Thompson (eds) *The Media Reader*. London: British Film Institute.

Hall Stuart (1993). Rasism som ideologisk diskurs. *Häftan för kritiska studier* 3/93. Stockholm.

Hedman Lowe (1985). *Invandrare i tystnadsspiralen. En explorativ studie av invandrarbilden i massmedia*. En rapport från Diskrimineringsutredningen. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.

Hultén Britt, Lugn Anders, Thurén Torsten (1988). *Journalister Invandrare Flyktingar*. Stockholm: Journalisthögskolan i Stockholm.

Jonsson Stefan (1993). *De Andra. Amerikanska kulturkrig och europeisk rasism*. Stockholm: Norstedts.

Leivik Knowles Britt-Marie, Nohrstedt Stig-Arne, Petterson Conny, Skoglund Per (1995). *Möta eller mota – en analys av flyktingmottagning på Gotland*. Novemus, Högskolan i Örebro och Styrelsen för psykologiskt försvar.

Johanson Thomas (1996). Fämlingaroch främlingskap. I red. Hallerstedt, G. och Johansson, T: *Främlingskapets anatomi*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.

Kristeva Julia (1988/1991). *Främlingar för oss själva*. Stockholm: Natur och Kultur.

Propp Vladimir (1970). *Morphology of the Folk Tale*. Austin: University of Texas Press.

Said Edward W. (1978/1997). *Orientalism*. Stockholm: Mån-pocket.

Sernhede Ove (1996). Fascinationen och rädslan inför det främmande. I red. Hallerstedt, G. och Johansson, T: *Främlingskapets anatomi*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.

Tolson Andrew (1996). *Mediations. Text and Discourse in Media Studies*. London: Arnold.

Trankell Arne (1981). Fördomar och diskriminering. I red. Öberg, K., Bergman, E. och Swedin, B. *Att leva med mångfalden*. En antologi från Diskrimineringsutredningen. Stockholm: Publica.

Van Dijk Teun.A. (1991). *Racism and the Press. Critical Studies in Racism and Migration*. London: Routledge.

Van Dijk Teun A. (1993) *Elite Discourse and Racism*. Newbury Park CA: Sage.

Zizek Slavoj (1994). "Sorgsna sånger ersätter handling" i *Dagens Nyheter* den 1 juni 1994.

Öberg Kjell (1985). Hört, sett och läst. Intryck av invandrarbilden i massmedia. I *Invandrare i tystnadsspiralen. Journalisten som verklighetens dramaturg*. En rapport från Diskrimineringsutredningen. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.

